

Hacı Bektaş

Hacı Bektaş
Efsaneden Gerçeğe
Türkiye'de Halk Tasavvufunun Doğuşu ve Evrimi
Irène MELIKOFF

Kasım 2022, 1.000 adet
978-605-70963-4-0
Monografi® | 005

ÖZGÜN İSMİ
Hadji Bektach: un mythe & ses avatars
Genese & évolution du soufisme populaire en Turquie, Brill, 1994.

ÖNCEKİ BASKILAR
Cumhuriyet Yayınları, çev. Turan ALPTEKİN, 1998.

ÇEVİRİ
Onur BÜLBÜL

SERİ EDITÖRÜ
Esra KÖKKILIÇ

EDİTÖR
Ceren ÇIKIN SUNGUR

SON OKUMA
Merve AKINCI ALMAZ

KAPAK TASARIMI
-ous! Studio

KAPAK DESENİ
Uğur KARATAŞ - Asım YİĞİT

MATBAA
Melisa Matbaacılık
Sertifika No: 45099
Çifttehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8
Bayrampaşa/İstanbul

Monografi Yayınları
Sertifika No: 43841
Aziz Mahmut Hüdayi Mah.
Hakimiyeti Milliye Cad. No: 58/64
Üsküdar 34672 İstanbul
Tel: 0.216 334 52 55
bilgi@monografiyayinlari.com
www.monografiyayinlari.com
www.twitter.com/monografiyay

Eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek kaydıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, dağıtılamaz.

Irène MELIKOFF

Hacı Bektaş

EFSANEDEN GERÇEĞE
TÜRKİYE'DE HALK TASAVVUFUNUN
DOĞUŞU VE EVRİMİ

Çeviri: Onur BÜLBÜL

MONOGRAFİ

İRÈNE MELIKOFF

7 Kasım 1917'de Sovyet Devrimi ile aynı gece St. Petersburg'da dünyaya geldi. Devrimde mülklerine el konulması üzerine Melikofflar, Rusya'yı terk ederek, kısa süre buldukları Finlandiya ve İngiltere'nin ardından 1919'da Fransa'ya yerleşti. Irène Melikoff, Sorbonne Üniversitesi'nde İngilizce; École Nationale des Langues Orientales'de Doğu dilleri bölümlerindeki öğrenimini eşzamanlı sürdürdü. 1940'ta matematik bilgini Salih Zeki Bey'in oğlu Faruk Sayar ile evlenerek bir süre Türkiye'de kaldı ve bu süre içerisinde Amerikan Kız Koleji'nde görev aldı. 1948'de Fransa'ya dönüp Farsça Bölümünde yarım kalan öğrenimini tamamlayarak Türkoloji alanındaki çalışmalarına yoğunlaştı. 1952'de Société Asiatique ve Société Linguistique'e üye oldu. İlk eseri olan *Umur Paşa Destanı*'nda *Düstûrnâme-i Enveri*'yi inceleyerek, bu çalışmasıyla CNRS'te araştırmacı olma imkânı buldu. Görevli olduğu süre boyunca üzerinde çalıştığı, *Dânişmendnâme*'yi konu alan doktora tezini 1957 yılında tamamladı. 1962'de *Ebu Müslim Destanı* yayımlandıktan sonra ilgisini Alevi-Bektaşî araştırmalarına yoğunlaştırdı. 1968'de Strazburg Üniversitesi Türk Araştırmaları Enstitüsü başkanlığına tayin edildi, 1969'da bu kurum bünyesinde kurucu başkan sıfatıyla *Turcica* dergisini yayımlamaya başladı. 1972'den 1988'e kadar Comité International d'Études Pré-ottomanes et Ottomanes'in genel sekreterliğini yürüttü. 1986'da Strazburg Üniversitesi'nden ayrıldı. 1992'de *Uyur İdik Uyardılar*, 1995'te ise edebî incelemelerin yer aldığı makaleler seçkisi *De l'épopée au mythe (Destandan Masala)* adlı eserleri yayımlandı. Şamanizm ile ilişkilendirdiği Alevi ritüellerinin kökenlerine dair *Hadji Bektach: un mythe & ses Avatars (Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe)* adlı çalışması 1998, Alevilik ve Bektaşilik üzerine kaleme aldığı makalelerden oluşan *Kırklar'ın Ceminde*, 2001'de yayımlandı.

Fransa, Türkiye, Azerbaycan ve İran'daki pek çok üniversiteden fahri doktora; Türk Tarih Kurumu'ndan şeref üyeliği almıştır. 8 Ocak 2009'da beyin kanaması sebebiyle tedavi gördüğü Strazburg'da aramızdan ayrıldı.

Yazarın Monografi Yayınları'ndan çıkan diğer eserleri:

Uyur idik Uyardılar, Türk Sufizminin İzleri Üzerine, Anadolu Halk İslamı Araştırmaları

ONUR BÜLBÜL

Onur Bülbül 1992'de Isparta'da doğdu. Lise eğitimini TED Antalya Koleji'nde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı okudu. Lisans eğitiminden sonra yüksek lisansını Fransa'da Strazburg Üniversitesi Türk Etütleri bölümünde, Johann Strauss danışmanlığında "Le *Ekonomi Tercemesi Fenn-i İdâre* dans le cadre du mouvement de traduction dans l'Empire ottoman au XIXe siècle" teziyle tamamladı. Halihazırda aynı üniversitenin Sosyal ve Beşeri Bilimler Doktora Okulu'nda Stéphane de Tapia ve Damien Coulon danışmanlığıyla doktora yapmakta ve Türk Etütleri bölümünde okutmanlık görevini sürdürmektedir.

*Kızlarım ve
Torunlarım*

*Ve bana "Dört Kapı"yı açan
Hasan Arıklıgil anısına*

Her anıtın tarzı kendinceyse de
Taşları ülkenindir.

Marguerite Yourcenar,
Carnets de notes des "Mémoires d'Hadrien"

İÇİNDEKİLER

Sunuş	XI
Önsöz	XV
Giriş.....	XX

1. KISIM: MİT

1. İslamileşmiş Şamanizm	1
Hoca Ahmed Yesevî ve Türk Halk Sufiliği	5
Şaman	8
Tengri: Gök Tanrı	13
Ruhlar: 99 Tengri.....	15
Kırklar.....	16
Reenkarnasyon	18
Dünyanın Yaratılışı	19
Güneş Kral	20
2. Anadolu'da Türkmenler	23
Türkmenler İsyanda	27
13. Yüzyılda Anadolu'da Dinî İklim	37
13. Yüzyılda Anadolu'da Şiilikten Bahsedilebilir mi?	44
3. Hünkâr Hacı Bektaş-1 Veli	48
Tarihî Verilere Göre Hacı Bektaş	52
Efsaneye Göre Hacı Bektaş.....	55
Makâlât-1 Hacı Bektaş.....	58
Vilayetnâme'ye Göre Hacı Bektaş'ın Hayatı	64

Hacı Bektaş'ın "Hacı" Unvanını Alışı	65
Hacı Bektaş'ın Keramet ve Mucizeleri	65
Ahmed Yesevî'nin Hacı Bektaş'ı Rum Diyarına Gönderişi	66
Hacı Bektaş Rum Diyarında	67
Hacı Bektaş ve Taptuk Emre	67
Hacı Bektaş ve İbrahim Hacı	68
Hacı Bektaş Suluca Karahöyük'te	68
Hacı Bektaş Kadıncık'la Tanışıyor	68
Hacı Bektaş ve Abdalları	69
Hacı Bektaş ve Tatarlar	70
Hacı Bektaş'ın Bir Kayayı Yerinden Oynatışı	71
Hacı Bektaş ve Ahi Evran	71
Hacı Bektaş ve Molla Sadeddin	72
Hacı Bektaş ve Kadıncık Ana	73
"Görünmez Varlıklar" Hırka Dağı'nda	74
Osmancık	74
Hacı Bektaş'ın Halifeleri	75
Hacı Bektaş'ın Vefatı	76
Türbesinin İnşası	76
Türbenin Kurşunla Kaplanması	77
<i>Vilayetnâme</i> 'nin Çözümlemeli İncelemesi	77
Hacı Bektaş'ın Dış Görünüşü	77
İnançlar	78
Kült	80
Kadın ve Toplum	81
Doğaüstü Unsurlar	82
Şamanik Unsurlar	83
Tarihî Çevre	83
İslam Dini	84
Hacı Bektaş ve Osmanlılar	85
4. Bektaşî Senkretizmine Doğru	95
Ahiler	99
Meslek Loncalarından Alevilere Geçen Bir Âdet Hakkında:	
Musahip "Ahiret Kardeşliği"	103
Hurufilik	106
Kızılbaş İdeolojisi	116

2. KISIM: MİTİN EVRİMİ

5. İkiye Bölünme	133
Bektaşiler	134
Balım Sultan	141
Kızılbaş (Alevi) Cemaatleri.....	148
6. İnançlar ve Pratikler	165
Yaratılış Miti.....	170
Ehl-i Haklara Göre Dünyanın Yaratılışı.....	170
Alevilere Göre Dünyanın Yaratılışı.....	171
Senkretizm: Bir Kürt Etkisinden Söz Edilebilir mi?	173
Kızılbaş Şiiliğinin Etkisi	179
Bektaşiler ve Aleviler Arasındaki Farklılıklar	181
Bazı Teknik Terimler	182
Bazı Gülbak Örnekleri	183
Sülûk Merasimi	185
Ayin-i Cem.....	187
Musahip Âdeti	192
7. Bektaşî Edebiyatı.....	197
Yunus Emre ve Tasavvufî Halk Edebiyatı.....	201
Abdal Musa.....	202
Kaygusuz Abdal.....	204
Hatayi.....	205
Pir Sultan Abdal	208
Kul Himmet	211
Hurufî Şairler	212
Bektaşî-Alevî Şiirinin Temaları	216
1826'dan Sonra Bektaşiler: Bektaşîlik ve Masonluk	217
Harabi	220
Hilmi Dedebaba.....	222
Çağdaş Şairler	225
8. Son Gelişmeler.....	228
Dinî Evrim	228
İdeolojik Evrim	229

Entegrasyon Olgusu	233
Aleviler ve Kürt Sorunu	235
Alevileri Kazanma Çabaları	238
Alevilerin Yapısı ve Örgütlenmesi	241
Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığına Tepkileri	242
Aleviler Bugün Ne İstiyor?	245
Sonuç	247
Kaynakça	250
Kısaltmalar	250
Kaynaklar	250
Araştırma ve İncelemeler	252
Terimler Sözlüğü	267
Dizin	276

SUNUŞ

Eldeki bu yeni çeviriye esas olan Fransızca metin, Profesör Irène Melikoff'un 1998 yılında Brill'in "Islamic History and Civilization" serisinin 20. kitabı olarak yayımlanan *Hadji Bektach: un mythe et ses avatars, Genèse et évolution du soufisme populaire en Turquie* isimli, önemli ve değerli monografisidir. Kitap yayımlanır yayımlanmaz Türkçeye tercüme edilmiş ve Cumhuriyet Gazetesi'nin Kitap yayınları tarafından 1999 yılında basılmıştı. Tabii bu çeviri Türkiye'de özellikle Alevi ve Bektaşî çevrelerince büyük ilgi gördü. Beğenenler, eleştirenler oldu. Fakat aradan geçen yirmi küsur yıl kitabın yeni bir Türkçe çevirisinin yapılmasına ihtiyaç doğurdu ki eldeki bu çeviri bu ihtiyacın sonucudur.

Çeviri için bir önsöz yazma teklifi Profesör Melikoff'un çok değerli kızı Shirin Laure Melikoff Hanımefendi tarafından hocanın bu eski öğrencisine teklif edildiğinde hem şaşırđım, hem gurur duydum. Şaşırđım, çünkü bana 1996 yılında *Arabica* dergisi tarafından Profesör Claude Cahen'in Türk tarihi hakkında yaptığı çalışmaları değerlendiren bir makale yazmam istendiği zaman duyduğum şaşkınlığın benzeriydi. O zaman da şaşırđmıştım, çünkü Claude Cahen gibi şarkiyat dünyasının büyük isminin Türk tarihine yayınlarını benden daha iyi değerlendirecek olanlar vardı. Ama itiraf edeyim ki bundan gurur duymuştum. İşte benzer bir şaşkınlığı hocamın Hacı Bektaş hakkındaki bu kitabı için bir önsöz yazmam istendiğinde de duydum. Fakat yine itiraf etmeliyim ki aynı zamanda da yine benzer bir gurur duydum. Çünkü bu benim gibi onun eski bir öğrencisi için gerçekten gurur vericiydi. Bu vesileyle hiç olmazsa

hocama borçlu olduğum minnet ve şükran borcumu bir parçacık da olsa ödeyebileceğimi sanıyorum.

Evet, şunu bir kere daha vurgulayayım ki Profesör Melikoff'un Hacı Bektaş'a dair yayınladığı bu monografisi, iki bakımdan benzerlerinden ayrılır. Birincisi, bu monografi tarihsel süreç boyunca Alevi ve Bektaşî çevrelerinin inanç tarihinde Hz. Ali'den sonra en fazla değer verilen ve takdis edilen, ayrıca hiç şüphesiz sadece bu çevreler için değil Türkiye tarihinin kültürel seyri bakımından da çok mühim tarihsel bir figür üzerinde uzun yıllara yayılan bir mesainin ürünüydü. Bu mesainin iki ayağı oldu. Birincisi mevcut kaynaklar ve modern araştırmalar üzerinden gerçekleştirilen bilimsel araştırma sürecidir. İkincisi ve onu aynı konudaki benzerlerinden ayıranı ise, sözkonusu çevreler içinde otuz yıla yayılan uzun bir süreçte bizzat yaptığı gözlemler, yaşadığı deneyimler, dinlediği, kökü yüzyıllar öncesine uzanan zengin ve renkli bir şifahi kültür idi. İşte saygıdeğer hocam Profesör Melikoff'un Hacı Bektaş hakkındaki bu monografisi böyle bir ayrıcalığa sahiptir.

Kitap, Hacı Bektaş'ın içinde doğup yaşadığı hayatın ve etrafında gelişen inanç ve kültür dünyasının tarihsel arka planını tarihten günümüze uzanan bir perspektifle yansıtarak birbirini mantıksal bir biçimde tamamlayan sekiz ayrı bölümden oluşur. Burada ilk dikkat çeken, bir zamanlar hem Türk hem Batı Türkolojisini yakın yıllara kadar derinden etkileyen Fuat Köprülünün bakış açısının bir benzeridir. Ahmet Yesevî merkezli bu bakış açısı yaklaşık on, on beş yıldan beri –haklı haksız yönleriyle– Türk ve Batılı tarihçiler ve antropologlarca yoğun bir eleştiriye tabi tutulmaktadır. Özellikle Devin DeWeese, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da gerçekleştirdiği uzun soluklu araştırmaları sonunda orta ve yeniçağlar Anadolu'sunda bir Yesevî etkisinin olmadığını, bu etkinin daha çok Kıpçak sahasında hâkim olduğunu ileri sürmektedir.

“Mit” başlığını taşıyan birinci bölümün “İslamlaşmış Şamanizm” tezi üzerine oturtulduğu dikkati çeker. Onu Küçük Asya'da (Anadolu) Türkmenlerin toplumsal yapı ve inanç dünyalarını analiz eden ikinci bölüm takip eder. Bu bölümün dikkat çekici son kısmı ortaçağ Anadolu'sunda Şiiliğin mevcudiyetinden olup olmadığı problemini tartışmaya ayrılmıştır. Bu konuda Profesör Melikoff da –hocası

Claude Cahen gibi– sözkonusu dönemde Anadolu’da Şiilik’ten söz edilemeyeceği görüşündedir; ki günümüzde de böyle anlaşılıyor.

Kitabın görece ve tabiatıyla daha uzun üçüncü bölümü “Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî”ye ayrılmıştır. Bu bölümde önce Hacı Bektaş hakkındaki tarihsel veriler üzerinde durulur ve analizi, eleştirisi yapılır. Müteakiben *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi* esas alınarak onun menka-bevî hayatı anlatılır.¹ Metin içindeki şahsiyetler Kadıncık Ana başta olmak üzere birer birer ele alınır, Hacı Bektaş’a atfedilen kerametler zikredilir. Kitap bu kısımda bütünüyle *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*’nin içeriğini takip eder.

Dördüncü bölüm isabetli bir yaklaşımla Bektaşiliğin senkretik inanç yapısının analizine ayrılmıştır. Burada Bektaşiliğin tarihteki ve günümüzdeki senkretik yapısının üç ana bileşenine yoğunlaşılır. Bunlar Ahilik, Hurûfluk ve nihayet Kızılbaş ideolojisidir. Bugün dikkatli bir Bektaşilik araştırmacısı bu üç unsuru fark etmekte gecikmeyecek, Bektaşiliğin gerçekten senkretik yapısını –bu terimi bugün Markus Dressler gibi eleştirenler var– teşhiste Profesör Melikoff’un isabetli yaklaşımına hak verecektir. Bu üçlü yapıya kitabın ilk bölümünde ele alınan İslam öncesi eski Türk inançlarının eklenmesi de tabiidir.

“İkiye Bölünme” başlıklı beşinci bölümde Balım Sultan’ın Bektaşiliğin gelişmesindeki rolü ve Kızılbaş zümreleri üzerinde durulduktan sonra altıncı bölümde Bektaşiliğin inanç ve pratikleri analiz edilir. Bu arada benzer inançlara sahip olan Ehl-i Haklar ve Alevi zümrelerine ve onlardaki tarikata giriş merasimi ve Ayin-i cemler ile mukayesesi yapılarak Musahiplik erkânı ve tarihsel temelleri ele alınır.

1. Bu vesileyle bugün artık uzun yıllardan beri Hacı Bektaş’ın hayatı hakkında temel metin olarak kullanılan ve mutlaka çözülmesi gerekli pek çok problem ihtiva eden *Vilâyetnâme*’nin artık sıkı bir muhteva eleştiri ve analiz sürecinden geçirilmesi olmazsa olmaz bir zorunluluk olduğunu vurgulayalım. Bu yorucu işe bugüne kadar pek teşebbüs eden olmadı. Bu problemlerin başında eserin kaynakları meselesi gelir. Örnek: Kadıncık Ana ile Hacı Bektaş arasında geçen olayların neredeyse *Kitab-ı Mukaddes*’te I. Krallar bölümündeki İlya ve II. Krallar bölümündeki Elişa Peygamberler epizodlarıyla birebir aynı oluşudur. Bu açıkça *Vilâyetnâme* yazarının eserini yazarken kaynakları arasında *Kitab-ı Mukaddes*’i kullandığını da gösterir. *Vilâyetname*’nin ihtiva ettiği ikinci önemli problem, içindeki Oniki İmam neslinden gelen Ahmed Yesevî müridi, yüksek eğitim almış, Nişaburlu Sultanzâde Hacı Bektaş ile, Sulucakaraöyük’teki etrafı kalenderi abdallarıyla çevrili “çırçıplak abdal” olan Hacı Bektaş’ın temsil ettiği, birbirine zıt iki portredir. Hacı Bektaş bunlardan hangisidir? Kısaca eserdeki Hacı Bektaş nasıl bir şahsiyettir? Bu çok önemli problem hala çözüm bekliyor.

Yedinci bölüm yazarın uzun yılların birikim ve tecrübelerinin ürünü ve bir tür “manzum teolojik metinleri” olarak değerlendirilebileceğimiz Bektaşî edebiyatına tahsis edilmiştir. Ek olarak Yunus Emre'nin halk şiirindeki mistik yapının inşasındaki rolüne vukufu temas edildikten sonra, zaman içinde Bektaşî edebiyatının gelişmesinde büyük payları olan Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, 16. yüzyılda Şah İsmail Hatâyi, Pir Sultan Abdal, 17. yüzyılda Kul Himmet gibi büyük simalar üzerinde durulur. Daha sonra çarpıcı örneklerle Hurufî şairlerinden bahsedilerek Bektaşî-Alevî şiirinin ana konularının dikkat çekici tespitlerle analizi yapılır, çağdaş Alevî ozanlarından örneklerle desteklenir.

Nihayet sekizinci bölümde Alevî-Bektaşî toplumsal ve inanç yapısının zamanımızdaki gelişmesi ve durumu, iki kesim arasındaki bütünleşme olayı, Kürt Aleviler meselesi, yeni yapılanmalara ve teşkilatlanmalara yoğunlaşılır. Bu arada Alevî toplumunun Diyanet İşleri Başkanlığı'na gösterdiği tepkiler ele alındıktan sonra “Aleviler bugün ne istiyorlar?” başlığı altında bu kesimlerin ihtiyaç ve talepleri analitik bir şekilde gündeme getirilerek kitap bir “Sonuç” kısmıyla son bulur.

Buraya kadar muhtevasını kısaca değerlendirmeye çalıştığımız kitap hakkında belki söylenmesi gereken en önemli şey şu olabilir: Profesör Melikoff uzun bir literatür taraması ve alan araştırmalarının ışığında Hacı Bektaş başta olmak üzere artık birbiriyle bütünleşmiş Bektaşîlik ve Alevîlik tarihinin içinden, günümüze kadarki macerasını derli toplu ve özellikle isabetli analitik tespitlerle ortaya koymuştur. Aynı zamanda günümüzdeki ve gelecekteki araştırmalara, tasvip edilen veya eleştirilen yanlarıyla ışık tutan gerçekten değerli bir eser yazmıştır. Bugün yeni araştırma ve belgelerin ortaya çıkmasıyla muhakkak ki kendisinin bazı tespit, görüş, yorum ve düşünceleri eleştirilecek olabilir. Ama her bilimsel eser için bu çok tabii bir süreç değil midir? Her ne ve nasıl olursa olsun, Profesör Melikoff'un bu kitabı Hacı Bektaş, Bektaşîlik ve Alevîlik konusunda daha uzun yıllar önemli bir referans kaynağı olmaya devam edecektir. Umarız bu yeni çeviri onun şükranla yâd edilmesine vesile olur.

Ahmet Yaşar Ocak

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu kitabın gayesi, çeyrek asrı geçen bir araştırma sürecinin neticesini ortaya koymaktır. Sonradan, Türkiye'deki halk İslamı meselesine dönüşecek olan Alevi-Bektaşî meselesi üzerine çalışmaktaki ısrarımı haklı göstermek amacıyla olsa bile, bu neticeyi ortaya koymak benim için bir vazifeydi.

Tabii ki, bu konuya ilgi duymaya başladığımda hayatımın bu kadar büyük bir bölümünü bu konuya hasredeceğimden habersizdim. Eğer bunu önceden bilebilseydim belki de böyle bir konuyu çalışmaktan vazgeçerdim. Başlangıçta yalnızca bir hayranlık söz-konusuyken yavaş yavaş mikroskobuna yapışmış bir araştırmacıya dönüştüm ve sürekli ortaya çıkan yeni unsurlar nedeniyle de konudan kopmak benim için gitgide zorlaştı. Önceleri sınırlarının belli olduğunu düşündüğüm konu, Türkiye'nin çevresini baştan başa kaplayan bir okyanusa dönüştü. Konunun ayrıntılarına geçmeden önce esere koyduğum Fransızca başlığı açıklamak isterim: *Hacı Bektaş: Mit ve Temsilcileri*¹

"Mit" in tanımını yapmakta bir zorluk olduğunu zannetmiyorum. Etnolog, sosyolog ve din tarihçileri için mit, eski zamanlarda meydana gelmiş, ana karakterleri daima doğüstü varlıklar, veliler yahut tanrılaştırılmış kişiler olan, gerçek veya gerçek olabilecek hikâye veya kutsal gelenektir. Mit, daima zamanın dışında yaşanmış ve ayinler esnasında yeniden canlandırılması mümkün olan hakikatlere atıf yapar. Dinî törenler veya intisap törenlerinde icra edilen ayinler sayesinde, zamanın ve mekânın ötesinde gerçekleşmiş

1. Mit ve avatar sözcüklerinin Türkçe çevirisi, Avrupa dillerindeki anlamı vermediğinden Melikoff eserin Türkçe adının, yayımladığımız biçimde olmasını istemiştir. (y.n.)

hakikatler yeniden gün yüzüne çıkar. Dolayısıyla Alevi-Bektaşî geleneğinin ayin-i cemi, Miraç gecesinde öte dünyada yaşanmış Kırklar Meclisi'nin yeryüzündeki temsilidir. Bunun dışında ilk-çağ inanışlarından, günümüz dinlerinden veya belli bir zümreye mahsus cemaatlerin geleneklerinden örnekler bulunabilirse de şu verdiğimiz örnek, hem meseleyi açıklamak için çok uygun düşer hem de konumuzu doğrudan ilgilendirir.

Demek ki mit, tanrısal unsurları veya tanrısallık atfedilen kişileri içeren kutsal hikâyedir. Hacı Bektaş gerçek bir kişi olsa da onu asıl anlamda sadece efsanelerden tanıyoruz. Tarihî kişiliği hakkında bildiklerimiz sınırlı. Hangi yüzyılda yaşadığını, hangi sosyokültürel sınıftan olduğunu biliyoruz fakat kendisine atfedilen efsane olmasaydı, herhalde Hacı Bektaş bu kadar önemli bir yere sahip olmazdı.

Hacı Bektaş efsanevi bir kişiliğe dönüşmüştür. Kendisine çeşitli mucizeler, doğüstü olaylar atfedilmiştir: Bazen bir kuşa dönüşür, bazen yerden su kaynakları bitirir, dağları yürütür, başka bedene bürünür ve nihayet tanrısallık kazanır. Her ne kadar tarih alanındaki yeri sınırlıysa da asıl manada o, doğüstü dünyaya ait bir karakterdir. Yani o bir mittir, hem de yaşayan bir mit. Çünkü kendisine inanan çok sayıdaki insan için önemini, sırrını ve varoluş sebebini hâlâ muhafaza etmektedir.

“Temsilci” [avatar]² teriminin tarifi ise günlük dilde kazandığı olumsuz anlam yüzünden daha zordur. Buna rağmen kelimeyi kullanmayı tercih ettim zira kelimenin ilk anlamı tam olarak benim kastettiğimi karşılamaktadır. “Temsilci” kelimesini Hinduizmdeki anlamıyla Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisi ve tecessüm ettiği farklı şekiller, yani “metamorfoz” anlamında kullanıyorum. “Metamorfoz”, “dönüşüm”. Bana öyle geliyor ki, kelimenin bu anlamı, elinizdeki eserde göstermeye çalıştığım hakikate karşılık geliyor: Tanrı'nın tecessümü olması bakımından tanrısallık kazanan ve bizatihi tanrı olan Hacı Bektaş, yüzyıllar içinde gelişim göstereceği coğrafyalarda farklı şekiller alacak bir halk dininin doğmasını sağladı. Bu farklı şekillerin başlıcaları Bektaşilik ve Aleviliktir. Bundan sonra geriye aynı temele dayanan fakat zamanla farklılaşmaya yüz tutan bu iki kavramı açıklamak kalıyor.

2. Fransızcada ikinci anlamı “can sıkıntısı, aksilik”. (ç.n.)

§

Bu eserin amacı, bir halk velisinin, hiç şüphesiz farkında olmadan kurduğu Bektaşilik olgusunu kuruluşundan itibaren incelemektir.

Osman Gazi'nin Trakya ve Balkanlar'ı fethettiği dönemdeki ilk Bektaşiler bu fetihlere iştirak ettiler. Fetihler sonrasında, sakinleri tarafından terk edilmiş topraklara yerleşen Bektaşiler, bazen merkezî hükümetin verdiği izinle bazen de fethin kendilerine sağladığı yegâne hukuki hak sayesinde buralarda tekkeler açtılar. Mensubu oldukları boylarla ilişkileri yavaş yavaş gevşedi ve bu durum onları tarikat şeklinde teşkilatlanmaya itti. Şehirlerin etrafında, halk tasavvufuna göre organize olmuş münzevi zaviyeler oluşturmaları gerekiyordu. Daha sonra bu zaviyeler, kültür merkezleri haline geldi. Aslen Hıristiyan olan topraklardaki konumlarının da etkisiyle inançlar üstü, hoşgörülü ve farklı düşüncelere açık zihniyetleriyle karakterleri şekillenirken, yeni fikirlere de öncü oldular.

Bununla beraber Anadolu'da kalıp göçebe ve yarı göçebe hayat tarzı sürmeye devam eden ve Safevilere ilk zamanlarında destek veren Kızılbaş Türk boylarından topluluklar ise âdet ve geleneklerine bağlı kaldılar. Sıklıkla sosyal talepler ve isyan hareketlerinin içine çekildiler, merkezî idareyle anlaşmazlığa düştüler.

Yakın bir zamanda "Alevî" şeklinde isimlendirilen halk, işte bu Kızılbaşlardan gelir. Alevî ismi, zamanında "sapkın" ve "isyankâr"la eşanlamda kullanılan Kızılbaş isminin itibarsızlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bektaşî ve Alevîlerin kökeni ortaktır. Fakat bu iki paralel hareket farklı etnik unsurların etkisi altında kalmıştır: Bektaşiler, Balkan halklarının, Kızılbaş-Alevîler ise Doğu Anadolu halklarının etkisi altına girmiştir. Her ne kadar iki grup da aynı veliye, Hacı Bektaş Veli'ye bağlıysa da Bektaşilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da hâkimiyet kurduğu sıralarda ağır basmış, Balkanlar'ın kaybıyla denge diğer tarafa kaymıştır. Bugün genel olarak Bektaşilik geri planda kalırken Alevîler meselesi gündemi meşgul etmektedir.

§

Bektaşî-Alevî dünyasına dair bilgilerimi borçlu olduğum insanların tümünü bu sınırlı alanda tek tek anmam mümkün değil. Yirmi beş yıldan uzun bir süre, yaşayan belgelerle çalıştım. Uzun sayılabilecek bir süre, Bektaşî ve Alevî ailelerle yaşadım. Bu ailelerde, Türk

dünyasını tanıyanların aşına olduğu cömertlik ve misafirperverlikle karşılandım. Bu cömertlik ve misafirperverliği, çalışmalarımın bir kısmını yürüttüğüm İran Azerbaycanı, Makedonya, Kosova ve Deliorman'da da aynı şekilde gördüm. Minnet borcu duyduğum insanlar, burada teker teker yazamayacağım kadar çok. Dedeler, Babalar, âşıklar ve daha niceleri... Bazıları artık aramızda değil. Onların hatıralarını canlı tutmak benim için kutsal bir vazife. Ankara, İstanbul, Antalya, Maraş, Sivas, Maraş ve daha nice şehirdeki Bektaşî ve Alevî arkadaşlarıma teker teker teşekkür ederim. Deliorman Kızılbaşlarına ise ayrıca minnettarım.

Burada kitabın yazılması için bana ilham ve cesaret veren kişileri anmak da benim için ayrı bir mutluluk. İsimlerini ayrı ayrı yazamadıklarımın ise şimdiden özür diliyorum.

Öncelikle arkadaşım ve meslektaşım Elizabeth Zachariadou'ya teşekkür etmek isterim. Kendisi 1994'ün Ocak ayında düzenlediği sempozyumda, sorduğu yerinde bir soruyla derinlemesine çalışacağım bir meselenin fitilini ateşledi.

Yine Brill Yayinevi'nin *The Ottoman Empire and its Heritage* koleksiyonundan sorumlu kurulu yöneten ve beni kurula dahil ederek projemin gerçekleşmesi yolunda bana yol gösteren arkadaşlarım ve meslektaşlarım Suraiya Faroqhi ve Halil İnalçık'ı anmak isterim. Yazımına hazırlandığım eserimi bu yayinevine götürmeye karar verdim. Fakat eserin yazımı kolay olmadı. Uzun yıllar çalıştığım konuyu yazıya geçirmek için aylarca, hatta birkaç yıl boyunca, uğraş vermem gerekti.

Güzel bir tesadüf eseri 1993 yılının son üç ayını Strazburg'da geçiren ve bilgilendirici konferanslarıyla Orta Asya Şamanizmi hakkındaki bilgilerimi derinleştirmemi mümkün kılan Vladimir Basilov'a da teşekkür etmek benim için ayrıca önemli. Şamanizm, bilimsel çalışmalarımın temel unsurlarından biriydi ve Basilov sayesinde uzun yıllar saha çalışması yapmış biriyle temasa geçmiş oldum.

Manevî öğrencim gördüğüm Michel Balivet'ye de çalışmamın bir kısmını okuyup gözden geçirdiği için teşekkür ederim. Yerinde tespitleri sayesinde metnin bazı noktalarını geliştirme imkânı buldum.

Sicil kayıtlarındaki tecrübesi ve verdiği tamamlayıcı bilgilerle bana birçok kez yardımcı olan arkadaşım ve meslektaşım Irène Beldiceanu'ya da teşekkür ederim. Kendisi yardımını esirgemeyerek

dipnotları ve kaynakçayı gözden geçirdi ve çalışmamı zenginleştirmeme imkân verdi.

Benim için, Arapça yazılmış kaynaklar üzerinde çalışarak değerli zamanını bana bağışlayan arkadaşım ve meslektaşım Toufy Fahd'a da teşekkür ederim.

Şimdi kitabımın son başlığına, yani meselenin yeniden güncellik kazanmasını ele aldığım kısma gelmek istiyorum. 20. yüzyıl uzmanı olmadığım için, Türkiye siyasetindeki bilgilerini ve Alevilik konusundaki tecrübelerini benimle paylaşan Kasım Yeşilgül'e başvurdum. O da bana Aleviliğin günümüzdeki eğilimi hakkında son derece kıymetli bilgiler verdi. Kendisine bütün kalbimle teşekkür ediyorum. Kitapta kendisine birçok defa atıfta bulunduğumu fark edecektir.

Daha şahsi düzlemde ise yazdıklarımı okuyup düzelten, içeriğe hacim kazandıran kızım Shirin Laure Melikoff-Sayar'a sabrı ve fedakârlığı için teşekkür ederim. Yazdıklarımı gözden geçirmek için hafta sonlarını ve izin günlerini uzun saatler çalışarak feda etti. Bütün bunlardan sonra kızım için Bektaşilik ve Aleviliğin gizli kalmış hiçbir yanı yoktur. Eğer kendisi de arzu ederse, şahsi katkılarını sunarak çalışmamı devam ettirmeye muktedirdir. Meselenin bugünkü durumu ve zaman içindeki evrimine daha münasip bir bakış açısı ve daha akılcı bir yaklaşım getirebilir.